

ПСИХОАНАЛІТИЧНІ ІДЕЇ В КОНТЕКСТІ РАДЯНСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розкрито особливості радянської освітньої політики в першій половині ХХ століття. Висвітлено сутність і зміст психоаналітичного вчення З. Фрейда у Радянській Росії. Розглянуто аспекти практичного застосування психоаналітичних ідей у вирішенні загальнодержавного завдання виховання дитини на засадах комуністичної ідеології.

Ключові слова: психоаналіз, психоаналітичні ідеї, психоаналітичне виховання, радянська освітня політика.

Зародившись у Європі на початку ХХ ст., психоаналіз поширив свій вплив на всі сфери життєдіяльності суспільства. Росія була однією з країн, де ідеї З. Фрейда активно сприймалися і набували поширення в наукових колах суспільства. Психоаналіз так швидко і безболісно поширився у Росії, оскільки засвоювався у країні насамперед як інструментальна терапевтична теорія і лише згодом, поступово, почав сприйматися як загальнопсихологічна концепція. Саме цю філософію взяли на озброєння на початку своєї діяльності творці нової радянської держави. Психоаналіз став підґрунтям для виховання нової людини в комуністичному суспільстві. А потім був жорстко придушений в період становлення одноосібної влади Сталіна, заборони будь-якого інакомислення в державі та надовго забутий.

Метою статті є теоретичний аналіз сутності психоаналітичних ідей та їх інтерпретація в освітній політиці Радянської Росії у першій половині ХХ ст.

Особливості російського психоаналітичного руху та ідеї його творців досліджуваного періоду відображені у працях О. Еткінда, В. Овчаренка, В. Лейбіна, А. Брушлинського. Питання теорії психоаналізу, її прикладного застосування висвітлені у працях Б. Биховського, В. Волошинова, Л. Виготського, О. Лурії, С. Шпільрейн. У дослідженнях В. Рижкова, О. Залкінда, І. Єрмакова, В. Шмідт розкрито особливості застосування психоаналітичних підходів до виховання дітей.

У Росії серйозно зацікавились психоаналізом у складний історичний період на зламі ХІХ-ХХ ст. За часи суспільної кризи вчення З. Фрейда стало цінною передумовою для становлення нового світогляду, нового розуміння проблем епохи та свого місця в ній. Перша книжка З. Фрейда «Про сновидіння»

з'явилася у 1904 р. Відтоді Росія стала одним із центрів позитивного розроблення теорії і практики психоаналізу. Спочатку ідейний зміст нового вчення поставав в очах освіченої публіки як певним чином концептуалізована лікарська практика.

У 1910 р. видавався журнал «Психотерапія», в якому публікувалися психоаналітичні матеріали теоретичного та клінічного характеру, переклади творів З. Фройда, А. Адлера, К. Юнга та інших відомих психоаналітиків. Редактором журналу був М. Вирубов. При Московському університеті функціонувала психотерапевтична амбулаторія під керівництвом В. Сербського, де використовувався психоаналіз, гіпноз, катарсичний метод та асоціативний експеримент К. Юнга [1, с. 389]. Роль психоаналізу зростала в колах науковців, психологів, лікарів. У 1912 р. З. Фройд писав К. Юнгу: «У Росії, здається, почалась місцева епідемія психоаналізу» [8].

З 1914 р. російський психоаналіз переживав латентний період, що було пов'язано із подіями Першої світової війни.

Постреволюційний період в Росії означений відродженням інтересу до природничих наук. Психоаналітичне вчення знайшло прихильників у середовищі медиків, педагогів, літературознавців. Ідеї З. Фройда осмислювалися вченими, філософами і психологами.

У травні 1918 р. був заснований Інститут дитини, завданням якого стало всебічне вивчення і поширення знань про природу дитини та її виховання в дошкільному віці. У роботі інституту важливе місце відводилося психологічній лабораторії. У Петрограді психоаналітична проблематика розроблялася в Інституті з вивчення мозку під керівництвом В. Бехтерева. Саме тут працювала асистентом Т. Розенталь, одна з перших російських психоаналітиків, що читала курс лекцій «Психоаналіз і педагогіка», здійснювала лікувальну та дослідницьку роботу. Паралельно широко розвивалася наука про дитину — педологія, очолювана П. Блонським.

Дослідник історії психоаналізу в Росії В. Овчаренко називає період з 1922 по 1932 р. інституціональним. Психоаналітичне вчення досягло піку свого розвитку.

Саме цей період пов'язаний зі становленням радянської влади в країні. Перед керівництвом держави стояло завдання донести домінуючу ідеологію до свідомості широких мас населення. Вирішення цього питання покладалося на систему освіти, яка була поставлена на службу компартії. Державна освітня політика спрямовувалась на формування людини з новим

комуністичним мисленням та світоглядом. У цьому контексті досить широко починає пропагуватися ідея соціалістичного виховання дітей і ранньої профілактики невротичних захворювань. Влада спрямувала значні зусилля на розвиток освіти і виховання. Наркомос повинен був вирішити непрості завдання всеобучу та ліквідації безграмотності. Адже на початку 20-х років 70% населення країни було безграмотним. За таких умов процес навчання значно спрощувався. Були скасовані оцінки, заліки, домашні завдання.

На рівні держави, починаючи з 1919 року, було взято курс на соціальне виховання. Заперечувалась необхідність і важливість родинного виховання, натомість виховання стало лише соціальним, громадським. Зростала роль дитячих будинків для виховання дітей від 4 до 15 років. Розгорталась справжня культурна революція.

Усе це робилося з однією метою — створення людини для комуністичного майбутнього. Відбулося підпорядкування моралі інтересам класової боротьби пролетаріату, з мети виховання дитини повністю вилучили завдання виховання загальнолюдських та культурно-національних цінностей і, натомість, виникли цінності виховання більшовика-комуніста, незламного борця, спеціаліста-колективіста. Більшовики взяли курс на «перебудову людини», глибоке перетворення її природи на соціалістичних засадах. Це робилося для того, щоб утримати владу у своїх руках. Політичним лідером цього нового шляху в більшовизмі був Л. Троцький, відповідальним виконавцем цих планів став нарком освіти — А. Луначарський. Цей напрям підтримували такі відомі більшовики, як Н. Крупська та М. Бухарін.

І саме психоаналітичне вчення З. Фрейда, досить популярне в цей час в інтелектуальних колах Росії, було взяте за основу формування нової ідеології виховання людини для радянської системи. У 20-х роках психоаналіз поряд з іншими дисциплінами повинен був за будь-яку ціну і якомога швидше допомогти вихованню «нової людини». Він був включений у вирішення загальнодержавного завдання виховання дитини в дусі відданості радянській владі. Можливість застосування психоаналітичного методу до дітей обговорювалася на колегіях Народного комісаріату освіти і Главнауки.

Фрейдизм — так більшовики називали психоаналітичне вчення — сприймався як науково обґрунтована обіцянка справжньої, а не літературної перебудови людини, на основі зміни її свідомості [8]. Вчення Зігмунда Фрейда взяли

на озброєння для побудови людини на соціалістичних началах. Фрейдизм набув неабиякої популярності. А його основні учасники та діячі були відомими, впливовими та близькими до владних кіл людьми.

У 1922 р. за підтримки Главнауки та особисто Л. Троцького і Н. Крупської було засноване Російське психоаналітичне товариство. Керівником товариства став І. Єрмаков, секретарем — М. Вульф, а згодом О. Лурія. В установчих документах товариства зазначено, що «психоаналіз по суті є одним із методів вивчення та виховання людини в її соціальному середовищі, допомагає боротися з примітивними асоціальними намірами недорозвиненої в цьому сенсі особистості і становить вагомий інтерес як в галузі чистої науки, так і прикладних наук» [8].

За своєю значущістю Російське психоаналітичне товариство було третім центром психоаналізу після Відня та Берліна [2].

Основними напрямками роботи російських психоаналітиків стали спроби синтезу вчення З. Фрейда і К. Маркса, з одного боку, та шкіл З. Фрейда і В. Бехтерева — І. Павлова — з іншого, з метою створення матеріалістичної концепції особистості [1, с. 390].

Багато дослідників намагалися застосовувати психоаналітичні ідеї до виховання дитини. Так, М. Вульф вивчав психологію дитячих капризів з позиції психоаналітичного вчення З. Фрейда. І. Перепель використовував психоаналітичні ідеї в процесі вивчення патології дітей. В. Рижов розглядав психоаналіз як систему виховання, а Д. Смирнов виходив з того, що жоден педагог чи дослідник дитячого віку не може пройти повз психоаналіз, що пролив світло на багато сторін еволюції дитини.

Спроба поєднати ідеї З. Фрейда і педагогіку була втілена у Дитячому будинку-лабораторії, створеному у 1921 р. при Московському психоневрологічному інституті. Дитячий будинок очолив психоаналітик І. Єрмаков, однак фактично за всю роботу відповідала В. Шмідт. — педагог та психоаналітик, дружина відомого науковця О. Шмідта, одного із засновників Російського психоаналітичного товариства.

За спогадами І. Єрмакова та О. Лурії, Дитячий будинок-лабораторія був елітарним закладом, адже тут виховувались діти партійних чиновників. Зокрема, син Шмідтів Волик і навіть син Сталіна Василь.

У Дитячому будинку велись наукові спостереження за дітьми дошкільного віку. Вихователі спостерігали за статевим розвитком дітей з метою розроблення методів профілактики

хворобливих психічних проявів. Також ставилось завдання виховання соціально-ціннісної особистості в колективі.

Про Будинок-лабораторію поширювалися різноманітні чутки, наприклад, що там реалізуються статеві збочення і наукова робота не ведеться на належному рівні. За короткий час свого існування дитячий будинок пережив безліч перевірок. Однак про нього знали і давали йому позитивні оцінки зарубіжні психоаналітики. Результати наукової та педагогічної роботи цього закладу в 1923 р. доповідались самому З. Фроїду і отримали його схвалення. Ними зацікавились й інші європейські психоаналітики – найближчі сподвижники З. Фроїда Курт Абрагам, Отто Ранк та інші. Збірник праць Дитячого будинку «Міжнародна солідарність» лабораторії Державного психоаналітичного інституту був запланований до друку, але встановлення тоталітарного режиму припинило цю серію видань.

Початок і середина 20-х років стали піком розвитку психоаналізу в Росії. Російські психоаналітики відігравали важливу роль у розвитку міжнародного психоаналітичного руху.

Але становище в країні почало радикально змінюватися в силу того, як комуністична ідеологія набирала обертів. Спочатку почався ідейний наступ на психоаналіз, вчення З. Фроїда зазнавало нищівної критики. Згодом почала упрощуватися пряма заборона на теорію і практику психоаналізу. «Психоаналіз з його спрямованістю на розвінчання різноманітних ілюзій не міг існувати в суспільстві, яке всіма силами нав'язувало міфи та ілюзії» [2].

Зрештою, після численних перевірок, не зважаючи на підтримку у вищих ешелонах влади, у 1925 р. було ліквідовано Дитячий будинок-лабораторію «Міжнародна солідарність». У тому ж році був ліквідований Державний психоаналітичний інститут.

У 1927 р. З. Фройд писав М. Осипову: «В аналітиків у Радянській Росії настають важкі часи. Звідкись більшовики взяли, що психоаналіз ворожий їхній системі. Ви знаєте правду – наша наука не може бути поставлена на службу ніякій партії, для свого розвитку вона вимагає в певній мірі вільнодумства» [8].

У цей час відбувається загальний наступ на психоаналіз в Росії. Боротьба психоаналітиків за збереження психоаналізу, отриманих цінних матеріалів з психології дитини і продовження наукової роботи з дитячого психоаналізу не увінчалась успіхом. До 1930 р. завершилась номінальна діяльність Російського психоаналітичного товариства.

З другої половини 30-х років навіть не допускались публічні згадки про психоаналіз. До середини 80-х років психоаналіз був заборонений і вважався «буржуазною ідеологією» [2].

Отже, психоаналіз був знищений, оскільки становив потенційну небезпеку для політичної культури, яка створювала систему придушення будь-якого інакомислення. Однак напруження творців та активних учасників російського психоаналітичного руху є цінним джерелом в галузі педагогіки та психології. У цей період ще більше, ніж у попередній проявилася суперечність між здатністю професіоналів до природної адаптації ідей З. Фрейда та розбіжністю цих ідей із загальнокультурним російським контекстом. Очевидно, що в перші роки Радянської влади вожді нової Росії справді мали намір використати психоаналіз у своїх цілях: створити з його допомогою покоління слухняних, з дитинства вихованих в дусі марксистсько-ленінського вчення людей-гвинтиків, готових на все. Позбавити людину совісті, сумнівів, моральних цінностей, давши їй натомість «класові почуття», починаючи мало не одразу після народження.

Література

1. Гринько Г. Соціальне виховання дітей / Г. Гринько // Порадник по соціальному вихованню дітей. — Харків, 1921. — С. 5-23.
2. Карвасарский Б.Д. Психоанализ в России / Б.Д. Карвасарский // Психотерапевтическая энциклопедия. — СПб.: Питер, 2000. — 752 с.
3. Лейбин В.М. Зигмунд Фрейд и психоанализ в России / В.М. Лейбин. — М.: Республика, 1994. — 224 с.
4. Лейбин В.М. Фрейд, психоанализ и современная западная философия / В.М. Лейбин. — М.: Политиздат, 1990. — 552 с.
5. Овчаренко В.И. История российского психоанализа и проблемы ее периодизации / В.И. Овчаренко // Архетип. — 1996. — №3-4. — С. 145-150.
6. Рыжков В. Психоанализ как система воспитания / В. Рыжков // Антология российского психоанализа : в 2 т. / В.И. Овчаренко, В.М. Лейбин. — М., 1999. — Т. 1. — С. 224-243.
7. Романов И.Ю. Психоанализ: культурная практика и терапевтический смысл / И.Ю. Романов. — М., 1994. — 288 с.
8. Эткинд А. Эрос невозможного: История психоанализа в России / А. Эткинд. — СПб.: Медуза, 1993. — 463 с.

В статье раскрыты особенности советской образовательной политики в первой половине XX века. Освещены сущность и содержание психоаналитического учения З. Фрейда в Советской России. Раскрыты особенности практического применения психоаналитических идей в решении общегосударственной задачи воспитания ребенка на основе коммунистической идеологии.

Ключевые слова: психоанализ, психоаналитические идеи, психоаналитическое воспитание, советская образовательная политика.

I. P. Shpychak

Psychoanalytic Ideas in the Context of Soviet Educational Policy (the first half of the XX century)

Rivne Regional Institute for Postgraduate Pedagogical Education (74 Chernovola Str., Rivne, Ukraine).

The timeliness of the topic disclosed in this article is conditioned by the tendency of increasing demand for high-quality education, updating of forms and methods of educational process in educational institutions and historiographical research studies in this context. The article reveals the specifics of the soviet educational policy in the first half of XX century, directed to creation of a new individual with new communist thinking and mindset. The essence and subject matter of S. Freud's psychoanalytical ideas, rather popular in Russia at that time, are discovered. Psychoanalysis was included into solving of the nation-wide task of educating a child loyal to the soviet authorities. Psychoanalytical ideas related to education were implemented in the practical activities of M. Wulf, I. Perepel, V. Ryzhov, V. Shmidt. However, the fate of psychoanalysis was closely linked with the great power state policy. Psychoanalysis had no chances to exist in the centralized totalitarian state with a single ideological system, and during the formation of Stalin's autocracy was eliminated and forgotten for a long time.

Keywords: psychoanalysis, psychoanalytic ideas, psychoanalytic training, Soviet educational policy.

References

1. Hryenko, H. (1921). Sotsialne vykhovannia ditei [Social education of children]. Poradnyk po sotsialnomu vykhovanniu ditei (pp. 5-23). Kharkiv.
2. Karvasarskii, B. D. (2000). Psikhoanaliz v Rossii [Psychoanalysis in Russia]. Piter.
3. Leibin, V. M. (1994). Zigmund Freid i psikhoanaliz v Rossii [Sigmund Freud and psychoanalysis in Russia]. Moscow: Respublika.
4. Leibin, V. M. (1990). Freid, psikhoanaliz i sovremennaia zapadnaia filosofiia [Freud, psychoanalysis and modern Western philosophy]. Moscow: Politizdat.
5. Ovcharenko, V. I. (1996). Istoriia rosiiskogo psikhoanaliza i problemy yeio periodizatsii [The history of Russian psychoanalysis and its periodization problems]. Arkhetip, 3-4, 145-150.
6. Ryzhkov, V. (1999). Psikhoanaliz kak sistema vospitaniia [Psychoanalysis as a system of education]. Antologii rosiiskogo psikhoanaliza: Vol. 1 (pp. 224-243). Moscow.
7. Romanov, I. Yu. (1994). Psikhoanaliz: kulturnaia praktika i terapevticheskii smysl [Psychoanalysis: cultural practices and therapeutic sense]. Moscow.
8. Etkind, A. (1993). Eros nevozmozhnogo: istoriya psikhoanaliza v Rossii [The eros of the impossible: the history of psychoanalysis in Russia]. St. Petersburg: Meduza.